

Virkelighedsprincippet og historievitenskaben

AF MORTEN HEIBERG

Mest af alt betragter jeg emnet for denne bog som et forsøg på benspænd. At tale om forskningens skønhed fordrer vel, at det forskningsfelt, man beskæftiger sig med, indeholder et element af skønhed. I mit tilfælde skal man virkelig lede længe eller grave meget dybt for at finde noget skønt, idet jeg stort set ikke har beskæftiget mig med andet end død og ødelæggelse, forstået som den ufattelige nedsmeltning, Europa gennemlevede i første halvdel af det 20. århundrede. I flere bøger har jeg især beskæftiget mig med den spanske borgerkrig og 2. verdenskrig. Den førstnævnte konflikt kostede ca. en halv million mennesker livet. Den sidstnævnte et sted mellem 55 og 70 millioner, alt afhængigt af, hvordan man gør tallene op. Og hvad er der egentlig smukt ved det?

Selv om jeg i de senere år har bevæget mig væk fra mellemkrigstiden, er det ikke blevet meget skønnere af den grund. Mine studier i den kolde krig og en nylig bog om verden efter 11. september er heller ikke just opløftende læsning: Frygten for atomragnarok, krigen mod terror, invasionen af Irak, flygtningekrisen, det kollapsede europæiske samarbejde og konflikterne i Nordafrika, for blot at nævne nogle af de problemstillinger, som jeg på det seneste har beskæftiget mig med. Det er heller ikke muligt på baggrund af mine forskningsresultater at tegne eller iagttage smukke fraktallignende mønstre – sådan som tilfældet er hos nogle af mine naturvidenskabelige kolleger.

Der, hvor historiefaget bestemt kan udvise megen skønhed, er i selve beskrivelsen af fordums tider, hvor grumme disse end måtte have været. Som samtidshistoriker har jeg ofte beundret den britiske historiker Sir Ian Kershaws litterære evner, sådan som de kommer til udtryk i hans monumentale biografi af Adolf Hitler (Kershaw 2000). Den britiske historikers beskrivelse af Hitlers sidste dage er noget af det mest vel-skrevne, jeg erindrer at have læst. Samtidig er hans undersøgelser af omstændighederne ved Hitlers død gennemført med stor kildemæssig sikkerhed. Kershaw mestrer det videnskabelige på lige fod med det litterære.

Som det vil fremgå af det følgende, opfattes det typisk som et videnskabeligt problem, at historikerne fordrer en korrekt gengivelse af virkeligheden – vel at mærke af en virkelighed, der ikke længere findes – samtidig med at de konstruerer, hvad der nok må be-

tegnes som et narrativ.¹ Jeg vil hævde, at denne dobbelthet – mere end et problem – er det dragende og skønne ved historiefaget. Måske Picassos berømte billede *Guernica*, malet få dage efter det tysk-italienske luftbombardement den 26. april 1937, kan bruges til at illustrere denne dobbelthet: Der ses en fri udfoldelse i beskrivelsen af den menneskelige lidelse, som i virkeligheden næppe har været mindre dramatisk, og samtidig er der en klar historisk reference til udslættelsen af den baskiske by under den spanske borgerkrig. Et narrativ, der forholder sig til virkeligheden, om man vil.

Det er formentlig i antikken, at vi skal finde roden til opfattelsen af historikeren som videnskabsmand og litterær formidler på en og samme tid. Herodot var som bekendt forfatter til en større undersøgelse af vores kulturkreds – eller til en historie, som var de hellenistiske forfatteres betegnelse for sådanne studier af fortiden. Som anført af Mogens Herman Hansen var Herodot på linje med Thukydides en slags samtids-historiker, der overvejende skrev om begivenheder, han selv havde oplevet eller fået fortalt (Hansen 2017/2019). Egentlige arkiver kendtes ikke. Herodots beskrivelser af de barbariske folkeslag danner forudsætningen for vor tids kultur- og socialhistorie, mens Thukydides med sin mesterlige fortælling om den peloponnesiske krig er den politiske historieskrivnings fader og vel også forudsætningen for den mere systematiske udforskning af politik indenfor samfundsvidenskaberne.

I en tid, hvor viden om fortidens bedrifter hvilede på mundtlige traditioner, var Herodots formål ikke blot at ræsonnere over årsagssammenhænge. Han skrev for eftertiden, iscenesatte dermed sig selv, og uden hans værk ville denne epoke i oldtidens historie formentlig være gået tabt i vores erindring (Hansen 2017/2019). Og hermed – kunne man tilføje – indvarsler den græske tænker den dobbelthet i historikerens virke, der synes eviggyldig: historie som undersøgelse og historie som historieskrivning – eller en litterær disciplin, om man vil. Dobeltheden kom måske tydeligst til udtryk i 1902, hvor antikhistorikeren Theodor

1. Dette er et hovedsynspunkt i blandt andet White 1973.

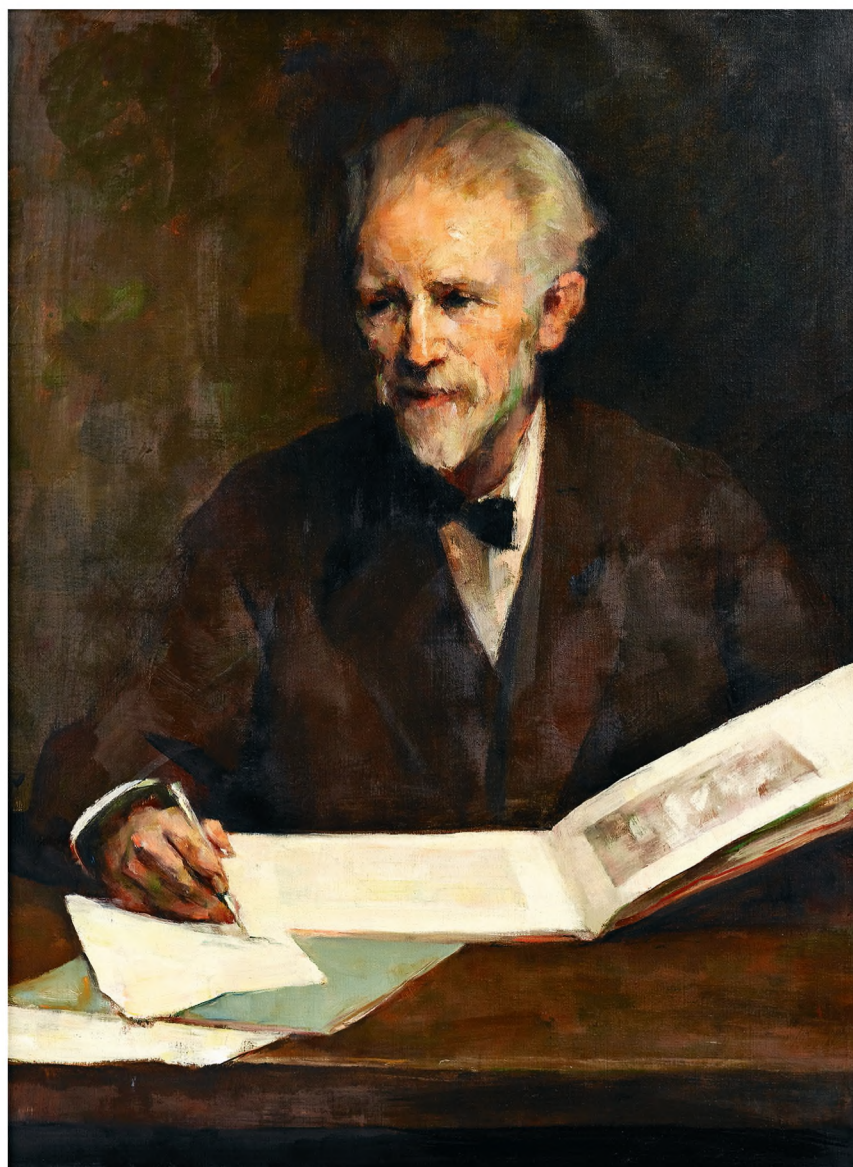
Mommsen blev belønnet med Nobel-prisen i litteratur for sit værk om Roms historie med den begrundelse, at han var historieskrivningens største nulevende mester (Nobelstiftelsen).

Vi kender også problemstillingen fra tysk tænkning i det 19. århundrede, hvor begreberne *Geschichte* og *Geschichtswissenschaft* vandt frem på bekostning af *Historie*, idet denne betegnelse brugtes i flæng om historieskrivning og fiktion, præcis som tilfældet fortsat er på dansk. Dog overlevede det tyske udtryk *Historiker*, som er den gængse betegnelse for en person, der bedriver historisk forskning.

I en dansk kontekst bliver den tyske begrebslige tvedeling mellem *Geschichte* og *Geschichtswissenschaft* afgørende for udviklingen af historiefaget, der med 1900-tallets nye metodiske indsigter stadig mere bevidst skelnede mellem historieskrivning og historiegranskning eller historieforskning, som man ville sige nu om dage. Der er i dansk intellektuel selvrefleksion gjort adskillige forsøg på at sondre korrekt mellem historie som forskning og historie som historieskrivning. Set fra et filosofisk synspunkt er ingen af dem formentlig særligt overbevisende. Grundlæggeren af dansk kildekritik og medlem af Videnskabernes Selskab, Kristian Erslev, skelnede således skarpt (i kritikernes øjne for skarpt) mellem historie forstået som historieskrivning og historie forstået som granskning. Det uløste problem var forenklet sagt, at historikerens granskning byggede på videnskabelige slutningsmåder fra eksisterende beretninger, mens historikerens skriftlige formidling af denne forsvundne virkelighed gjorde brug af en fortolkning, som kun kunne nærme sig virkeligheden eller måske uforvarende forvanskede den. Historikeren Povl Bagge hævdede i et markant skrift fra 1940, at subjektiviteten udgør en vanskelighed for historikerens erkendelse. Al historieskrivning, skriver Bagge, og her trækker han på den tyske kirkehistoriker Adolph von Harnack, er i en vis forstand nutidshistorie (Bagge 1940/1978 s. 63-65).

FIGUR 1. Kristian Sophus August Erslev (1852-1930) var som professor ved Københavns Universitet i perioden 1883-1916 en afgørende skikkelse ved udformningen af en moderne, metodisk velfunderet historievidenskab i Danmark. Efter udlandsophold i Tyskland og Italien forsvarede han sin disputats *Konge og Lensmand i det 16. Aarhundrede* i 1879, men det er hans bidrag til kildekritikken, der står som hans vægtigste videnskabelige bidrag. Erslev blev senere udnævnt til rigsarkivar samtidig med, at han bestred hvervet som formand for Carlsbergfondets bestyrelse (Maleri af af Herman Vedel, 1930. Direktionssalen, Carlsbergfondet).

Bagge forsøgte først og fremmest at tilbagevise Kr. Erslevs grundlæggende påstand om historieskrivning (fremsat kategorisk i 1892, modificeret i 1911 og 1926), at historieforskning er videnskabelig, hvorimod historieskrivning kun er det i ringe grad. Bagge mente derimod, at de af historikeren iagttagne kendsgerninger kun ved hjælp af fantasien kan sammenstykkedes til en helhed. Denne helhed eller sammenhæng kan imidlertid ikke iagttages umiddelbart. Bagge pointerer således, at »Når Erslev altså på grundlag af sin analyse slutter, at historieskrivning har mere med kunst end med videnskab at gøre, må vi, hvis vi giver ham ret i denne slutning, være tvunget til at mene det samme om historieforskningen« (Bagge 1940/1978 s. 71). Endvidere påpeger han, at historikerens valg af relevante kendsgerninger og årsager skal søges i dennes erfaring og temperament. Men han peger også på, at opgives

ambitionen om videnskabelighed, giver historieforskningen ikke længere mening. Bagges konklusion er klar: »Et historisk arbejdes videnskabelige karakter afhænger af, i hvor høj grad iagttagelserne er rigtige...« (s. 73).

Man sporer dog en vis relativisme i Bagges forklaring, idet hans ambition på den ene side er at give et rigtigt helhedsbillede af fortiden, mens han på den anden side er skeptisk med hensyn til muligheden for at opnå dette. 1960'ernes debat fulgte på mange måder i det samme spor, idet H.P. Clausens indflydelsesrige værk *Hvad er historie?* (Clausen 1963) bibeholdt Erslevs grundlæggende skelnen, men samtidig – langt mere end forgængeren – betonedede konsekvensen af det såkaldte »funktionelle kildesyn«, at de spørgsmål, vi stiller til kilderne, er præget af historikerens samtid, som dermed påvirker vores forståelse af dem og dermed også vores virkelighedsopfattelse. Det er dog vigtigt at påpege, at Clausens relativisme allerede lurede i baggrunden i Erslevs *Historisk Teknik* fra 1911. Læs blot Erslevs §6, hvor han om udviklingen i sit eget kildesyn skriver, at han i 1892 endnu ikke var nået frem til en erkendelse af »at forskellen i Virkeligheden ligger i vor forskellige Maade at benytte Kilden paa« (Erslev 1911 s. 10, jf. Nissen 1975). Clausen tillægger blot det relative i historikerens indsigt langt større betydning end Erslev, det vil sige, at en kilde først er en kilde, når den erkendes som sådan af en historiker (jf. Nissen 1975 s. 62-63). 1970'ernes og 1980'ernes metodediskussioner var heller ikke uinteressante, men væsentlige nye indsigter udeblev (se eksempelvis Bagge 1980).

En hastig gennemgang af *Historisk Tidsskrift* viser, at det er først på denne side af årtusindeskiftet, at en mere eksplicit hermeneutisk opfattelse af historikerens arbejde, der også henter inspiration fra sprog- og litteraturvidenskaben, for alvor vinder frem blandt danske historikere. Sebastian Olden-Jørgensen definerer i 2001 kildekritikken som »den kritiske refleksion over forholdet mellem kilderne og historikernes rekonstruktion af den fortidige virkelighed«. Han taler endvidere om »problembevidsthed« og »spørgehorisont« (Olden-Jørgensen 2001a s. 17). Endelig konkluderer han, at »Det afgørende er, at det ikke er kilderne, men ens egen forståelse, eller rettere sagt: forholdet mellem kildematerialet og de svar, man har fundet på sine spørgsmål, der er kildekritikkens genstand« (Olden-Jørgensen 2001b s. 540). Med afsæt i den såkaldte sproglige vending ser en anden dansk historiker i samme periode »den virkelighed, der blev iagttaget i fortiden ikke som afsondret fra den måde, hvorpå den sprogligt (eller på anden måde) blev repræsenteret«

(Simonsen 2001 s. 148). Om rigtigheden af sådanne udsagn kan der givet siges meget. Det, der mere kan undre, er, at vi skal ind i det nye årtusinde, før danske historikere tager spørgsmålet om historie som hermeneutik og sprogets begrænsninger op, når nu Erslev såvel som Bagge og Clausen i varierende grad betonedede det relative i historikerens muligheder for at bedrive empiristisk videnskab.

Især kan det undre, at der ikke er gjort mere ihærdige forsøg på at reflektere over mulige sammenhænge mellem udviklingen af dansk historievidenskab og de gjorte erfaringer fra tysk sprogvidenskab. Det paradoksale er nemlig, at Erslev var påvirket af udviklingen inden for tysk humanvidenskab, der igen var påvirket af især de sprogvindende landvindinger i 1800-tallet. Erslev, der havde opholdt sig i Berlin i 1870'erne, havde ikke kun læst Droysens *Grundriss der Historik* (1882) og Bernheims *Lehrbuch der historischen Methode* (1889), men også et bredere udsnit af relevant tysk filosofisk tænkning, herunder Heinrich Rickert og Nietzsche, hvis tænkning for alvor blev udbredt med Georg Brandes fem berømte forelæsninger i 1888 (se Jensen 2000 s. 282-283). Netop Rickert og Nietzsche tilhørte den humboldtske tradition, der var med til at bane vejen for det sprogrelativistiske paradigme, der dominerede frem til strukturalismens gennembrud i det 20. århundrede. Spørgsmålet om sprogvindenskabens mulige indirekte indflydelse på danske historikers selvrefleksion er, så vidt jeg ved, endnu ikke gjort til genstand for en nærmere behandling.

De erkendelsesmæssige udfordringer, som historievidenskaben havde identificeret omkring 1900, lå således ikke langt fra de udfordringer, som sprogvindenskab indgående havde beskæftiget sig med i det foregående århundrede. Før 1800 var det en udbredt forestilling, at et sprogligt tegn blot repræsenterede et åndeligt begreb, og at tankevirkomheden derfor var uafhængig af sproget: Sandheden hvilede på evige, uforanderlige ideer. I løbet af 1800-tallet vandt den forestilling frem, at tænkning, virkelighedsforståelse og videnskab er påvirket af sproget – måske endda dikteret af sproget. Egentlig er det paradoksalt, at det er i romantikken, at sådanne indsigter vinder frem – og så måske alligevel ikke. Paul Diderichsen har fremhævet, at Rasmus Rask fornyede sprogvindenskab, fordi han på afgørende vis var præget af romantikken. Eller som sammenfattet af Ebbe Spang-Hanssen i Videnskaberne Selskabs festskrift i anledning af dronningens 50-års fødselsdag i 1990: Det romantiske syn førte paradoksalt nok forskerne til mere systematisk at udfinde de love for de skjulte kræfter, der styrer os (Spang-

Hanssen 1990 s. 124-125).² Som jeg ser det, må udviklingen i tysk sprogvidenskab have påvirket dansk historievitenskaben, idet historikerne i samme periode gradvist bevidstgøres om, at de skriftlige kilder, vi ar-

2. Artiklens emne »Hvad er humanistisk videnskab, og hvorved adskiller den sig fra naturvidenskaben?« har jeg også drøftet med Marie Curie-Fellow, Dr. Alexander Knopf samt professor dr.phil. Christian Benne, som jeg skylder stor tak.

bejder med, såvel som historieskrivningen og dermed sproget har kognitive og ikke blot retoriske implikationer. Det er svært at forestille sig, at denne indsigt kan være etableret uafhængigt af den tyske sprogvidenskab.

1900-tallets historikere forsøgte at afgrænse historisk teknik som videnskab og historieskrivning som noget andet, der allerhøjst kunne tilstræbe videnskabelighed. Samtidig udtrykte de dog i varierende grad

FIGUR 2. *Guernica* (olie på lærred) blev malet af Pablo Picasso og umiddelbart efter erhvervet af den spanske republikanske regering som udsmykning til den spanske pavillon ved Verdensudstillingen i Paris i 1937. Selv om maleriet er inspireret af de gruopvækkende øjenvidneberetninger, som nåede verdenspressen i dagene efter luftbombardementet, ses der ingen specifikke referencer til borgerkrigen i Baskerlandet. Det er snarere en universel beskrivelse af krigens væsen og meningsløshed, et udtryk, der forstærkes af de portrætterede kvinders forpinte ansigter, den døde soldat og moderen, der holder et dødt barn i sine arme. Billedet er holdt i grå toner og udmærker sig også ved sin størrelse, idet det er næsten otte meter langt og knapt tre og en halv meter bredt. Det opbevaredes i årtier i New Yorks Museum of Modern Art, men med den klausul, at billedet skulle returneres til Spanien, så snart demokratiet var genindført. Maleriet kom til Spanien i 1981 og hænger nu på kunstmuseet Reina Sofía i Madrid. *Guernica* er dermed også blevet et symbol på Spaniens vellykkede overgang fra diktatur til demokrati (Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía).

den opfattelse, at et sådant skel var ganske problematisk og til syvende og sidst uladsiggørligt, bedst illustreret ved følgende citat fra Erslev fra 1911, hvori bemærkes, at historikeren »aldrig maa sige noget, der beror på ren Fantasi« (Erslev 1911/1978 s. 17). Nøgleordet i denne sætning er formentlig det kvalificerende adjektiv »ren«, der anerkender, at hensynet til »anskuelighed i fremstillingen«, »personskildringen«, »historieskrivningens kunst« nok alligevel fordrer en form for fantasi, som kolliderer med historiefagets videnskabelige ambitioner. Eller som Erslev selv skriver: »Men man må blot stille sig klart, at ingen Historiker, der behandler et blot nogenlunde omfattende Emne, i Virkeligheden kan ledsage sin Fremstilling med en udtømmende Bevisførelse« (s. 21). Det fører til, at Erslev på den ene side plæderer for, at historiegranskning og historieskrivning er adskilte størrelser, hvoraf den første er den mest videnskabelige. På den anden side undergraver han reelt denne position ved at fremhæve historieskrivningens begrænsninger og ikke mindst dens indgribende karakter på virkelighedsforståelsen – hvad der i endnu højere grad er tilfældet med den reviderede udgave af skriftet fra 1926 (Erslev 1926). Mange har læst Bagges skrift fra 1940 som en slags opgør med Erslev (Bagge 1940/1978). Jeg vil hævde, at Bagges synspunkt blot er en logisk videreudvikling af den uløste konflikt mellem historieskrivning og forskning, som Erslev mere eller mindre vrangvilligt selv pegede på.

Inden for historiefaget findes en særlig slags historikere, de såkaldte »hvaderhistorikere«, der på langt mere begavet vis end undertegnede har beskæftiget sig med fagets erkendelsesteoretiske problemstillinger. Alun Munslow har i værket *Deconstructing History* fra 1997 inddelt forskerne i tre grupper på grundlag af deres forskellige tilgang til historiefaget. Den første, empiristiske tilgang, kaldet rekonstruktion, lider ifølge Munslow under den vrangforestilling, at jo mere præcision vi tilfører historieskrivningen, desto større er chancen for at forstå, hvad der egentlig skete, eller med Leopold von Rankes slagord »Wie es eigentlich gewesen«. I modsætning hertil plæderer den anden gruppe, konstruktionisterne, for en teoretisk tilgang inspireret af socialvidenskabernes systematik og prøvelse af hypoteser. Som mange andre hvaderhistorikere i 1990'erne anså Munslow også denne tilgang for utilstrækkelig, da den også byggede på et objektivitetsbegreb og en kildekritisk tilgang. Ifølge ham burde historiedisciplinen snarere stille sig tilfreds med at være et narrativ med stærkt begrænsede muligheder for induktivt eller deduktivt at sige noget sandt (Munslow

1997 s. 18-19). For ham og ligesindede dekonstruktionister er historikere som undertegnede derfor at betragte som naive empirister, der fortsat tror på muligheden for at skabe en virkelighedsforståelse på grundlag af et udtømmende arkivarbejde. Det kan nemlig slet ikke lade sig gøre.

Set fra mit synspunkt er det, som hvaderhistorikerne oftest fremfører som problematisk ved faget, hvad jeg finder allermest fascinerende eller »skønt« – for nu at blive ved denne bogs nøgleord. Historiefaget har og bør have videnskabelige prætentioner i den forstand, at historikeren aldrig må opgive det, som den italienske historiker Carlo Ginzburg har kaldt for virkelighedsprincippet. Og kigger man den danske historikertradition efter i sømmene, opdager man netop, at de første danske empiristiske historikere slet ikke var så enøjede, som skeptikerne gerne vil gøre dem til. De havde blik for begrænsningerne i deres virkelighedsforståelse. De lod sig dog ikke bremse i deres virke af den grund.

I et opgør med den skepticisme, der til tider har præget historievidenskaben, anfører Ginzburg, at relativismen – sådan som den eksempelvis kommer til udtryk i Hayden Whites skrifter – i virkeligheden er udtryk for en politisering af videnskaben, der har til formål at legitimere bestemte synspunkter som konkurrencedygtige eller »slagkraftige«. Især Whites synspunkt om, at relativisme er basis for social tolerance, falder Ginzburg for brystet (Ginzburg 1999a s. 162). Den italienske historiker advarer imod, hvad sådanne synspunkter potentielt kan betyde for vor opfattelse af Holocaust, hvis omfang hverken kan eller bør relativiseres. Han forsvarer derfor den italienske antikhistoriker Momiglianos synspunkt om, at »historikeren må ikke lade sig overtale til at antage, at hans kriterier for sandhed er relative« (Ginzburg 1999b s. 178). Og, tilføjer Ginzburg, »Hverken fortidige eller fremtidige udviklinger i det sprog vi taler eller eksistensen af andre sprog anfægter vores forbundenhed med det sprog vi taler eller dets greb om virkeligheden. Oversættelighed og relativitet er ikke synonyme« (s. 179). Står det til Ginzburg, skal historikeren hverken betragte kilden eller anvendelse af den som en åben bog til fortiden, ej heller som en mur, der forhindrer ens udsyn. Kilden kan snarere sammenlignes med et forvrænget spejlbillede. Ginzburg synes dermed at mene nogenlunde det samme som Erslev og især Bagge og Clausen med hensyn til historikerens mulighed for at forstå fortiden, men taksonomisk bevæger han sig på et andet niveau, idet han forholder sig eksplicit til sprogets betydning for historikerens

virkelighedsopfattelse. Og dermed, kunne man tilføje, bliver den traditionelle skelnen mellem historieskrivning og historieforskning på sin vis ligegyldig. Sproget er med sine styrker og begrænsninger allestedsnærværende.

Oversat til historikerpraksis betyder det, at vi i respekt for virkelighedsprincippet må afvise en række udlægninger af bombningen af Guernica i 1937 som objektivt forkerte, hvad enten de hævder, at begivenheden ikke fandt sted, eller plæderer for, at der omkom mindre end et dusin, eller at baskerne selv satte ild til byen, inden de flygtede ud af den. Sådanne tolkninger kan være svære at tro på i dag, men var faktisk ganske udbredte i samtiden. Pro-frankistiske kræfter i og uden for Spanien gjorde også deres for at holde liv i myten. Det har historikeren Herbert Southworth skrevet en mesterlig bog om (Southworth 1977).

At redegøre for omstændighederne omkring tæppebombningen af Guernica er nok en af de sværeste kildekritiske øvelser, der overhovedet findes. Ej blot har vi mistet vigtige dokumenter om de tysk-spanske relationer i denne periode, men overlagte løgne er indlejret i det overleverede kildemateriale i form af skriftligt konstruerede beviser. For eksempel fandt jeg i de spanske militærarkiver følgende »tilståelse« fra en navngiven frivillig i den republikanske hær: »de [republikanerne] havde ordrer fra hærledelsen om at jævne Guernica med jorden, inden de forlod den, hvad de gjorde ved hjælp af dynamit, en time før de flygtede« (Heiberg & Agudo 2006 s. 122). Beretningen, der enten er frit opdigtet eller opnået via tortur, skulle tjene som bevis for en international kommission i London foranstaltet af pro-frankistiske kræfter, der skulle bevise general Francos uskyld.

At denne udlægning er forkert, vidner en lang række andre kilder om, eksempelvis den britiske journalist George Steers observationer, da han ankom til byen timer efter, at det tysk-italienske angreb havde fundet sted. I et nu udødeliggjort telegram til London (figur 3) beskrev han de rædsler, som var muliggjort af den nye militærteknologi:

The tactics of the bombers, which may be of interest to students of the new military science, were as follows: – First, small parties of aeroplanes threw heavy bombs and hand grenades all over the town, choosing area after area in orderly fashion. Next came fighting machines which swooped low to machine-gun those who ran in panic from dugouts, some of which had already been penetrated by 1,000lb bombs, which make a

hole 25ft. deep. Many of these people were killed as they ran. A large herd of sheep being brought in to the market was also wiped out. The object of this move was apparently to drive the population underground again, for next as many as 12 bombers appeared at a time dropping heavy and incendiary bombs upon the ruins. The rhythm of this bombing of an open town was, therefore, a logical one: first, hand grenades and heavy bombs to stampede the population, then machine-gunning to drive them below, next heavy and incendiary bombs to wreck the houses and burn them on top of their victims (Steer 1937).

Når man læser Steers beretning, forstår man ikke kun krigens gru, men også langt bedre den internationale indignation, der fulgte, og den desperation, der kommer til udtryk i Picassos abstrakte virkelighedsbeskrivelse. Steers telegram er dog på nogle punkter unøjagtigt, for eksempel deltog også italienske fly i bombningen af den baskiske by. De italienske ordrer er faktisk velbevarede. Steers telegram har derfor haft den utilsigtede konsekvens, at Guernica ofte i litteraturen beskrives som en isoleret tysk krigsforbrydelse, hvilket er at overse både det fascistiske Italiens og Francos Spaniens ansvar for det, der hændte. Det har været et stridspunkt blandt historikerne, hvor mange hundreder eller tusinder der præcist omkom som følge af det tysk-italienske bombardement. Indberetninger fra baskiske hospitaler udgør en vigtig kilde, men man må også tage i betragtning, at husene i byen i overvejende grad var lavet af træ, at aksemagterne derfor anvendte brandbomber for at øge effektiviteten, og at mange ofre indebrændte uden formentlig at blive fundet eller identificeret. Omvendt var der markedsdag uden for byen samme dag, som bombardementet fandt sted, hvilket betyder, at det samlede dødstal formentlig ikke var så højt, som det under normale omstændigheder ville have været.

Vi kan også i lyset af nye arkivfund sætte spørgsmålstegn ved rigtigheden af, at Guernica var det første tæppebombardement af civile. Formentlig fandt sådanne systematiske angreb på mindre landsbyer i Andalusien allerede sted i december 1936. Eller som den øverstkommanderende for den tyske Legion Condor, Wolfram von Richthofen, konkluderede på baggrund af disse eksperimenter: »Det giver en særlig følelse for første gang at se bomber, der falder på personer og rigtige mål« (Schüler-Springorum 2010 s. 249, min oversættelse). Ligeledes er det tvivlsomt, hvorvidt Guernica – sådan som begivenheden ofte præsenteres

THE TRAGEDY OF GUERNICA

TOWN DESTROYED IN AIR ATTACK

EYE-WITNESS'S ACCOUNT

From Our Special Correspondent

BILBAO, APRIL 27

Guernica, the most ancient town of the Basques and the centre of their cultural tradition, was completely destroyed yesterday afternoon by insurgent air raiders. The bombardment of this open town far behind the lines occupied precisely three hours and a quarter, during which a powerful fleet of aeroplanes consisting of three German types, Junkers and Heinkel bombers and Heinkel fighters, did not cease unloading on the town bombs weighing from 1,000lb. downwards and, it is calculated, more than 3,000 two-pounder aluminium incendiary projectiles. The fighters, meanwhile, plunged low from above the centre of the town to machine-gun those of the civilian population who had taken refuge in the fields.

The whole of Guernica was soon in flames except the historic Casa de Juntas with its rich archives of the Basque race, where the ancient Basque Parliament used to sit. The famous oak of Guernica, the dried old stump of 600 years and the young new shoots of this century, was also untouched. Here the kings of Spain used to take the oath to respect the democratic rights (*fueros*) of Vizcaya and in return received a promise of allegiance as vassals with the democratic title of *Señor*, not *Rey* *Vicario*. The noble parish church of Santa Maria was also undamaged except for the beautiful chapter house, which was struck by an incendiary bomb.

At 2 a.m. to-day when I visited the town the whole of it was a horrible sight, flaming from end to end. The reflection of the flames could be seen in the clouds of smoke above the mountains from 10 miles away. Throughout the night houses were falling until the streets became long heaps of red impeneable debris. Many of the civilian survivors took the long trek from Guernica to Bilbao in antique solid-wheeled Basque farmcarts drawn by oxen. Carts piled high with such household possessions as could be saved from the conflagration clogged the roads all night. Other survivors were evacuated in Government lorries, but many were forced to remain round the burning town lying on mattresses or looking for lost relatives and children, while units of the brigades and the Basque motorized police under the personal direction of the Minister of the Interior, Señor Monzon, and his wife continued rescue work till dawn.

CHURCH BELL ALARM

In the form of its execution and the scale of the destruction it wrought, no less than in the selection of its objective, the raid on Guernica is unparalleled in military history. Guernica was not a military objective. A factory producing war material lay outside the town and was untouched. So were two barracks some distance from the town. The town lay far behind the lines. The object of the bombardment was seemingly the demoralization of the civil population and the destruction of the cradle of the Basque race. Every fact bears out this appreciation, beginning with the day when the deed was done.

Monday was the customary market day in Guernica for the country round. At 4.30 p.m., when the market was full and peasants were still coming in, the church bell rang the alarm for approaching aeroplanes, and the population sought refuge in cellars and in the dugouts prepared following the bombing of the civilian population of Durango on March 31, which opened General Mola's offensive in the north. The people are said to have shown a good spirit. A Catholic priest took charge and perfect order was maintained.

Five minutes later a single German bomber appeared, circled over the town at a low altitude, and then dropped six heavy bombs, apparently aiming for the station. The bombs with a shower of grenades fell on a former inn-site and on houses and streets surrounding it. The aeroplane then went away. In another five minutes came a second bomber, which threw the same number of bombs into the middle of the town. About a quarter of an hour later three Junkers arrived to continue the work of demolition, and thenceforward the bombing grew in intensity and was continuous, ceasing only with the approach of dusk at 7.45. The whole town of 7,000 inhabitants, plus 3,000 refugees, was slowly and systematically pounded to pieces. Over a radius of five miles round a detail of the raiders' technique was to bomb separate *caserios*, or farmhouses. In the night these burned like little candles in the hills. All the villages around were bombed with the same intensity as the town itself, and at Mugica, a little group of houses at the head of the Guernica inlet, the population was machine-gunned for 15 minutes.

RHYTHM OF DEATH

It is impossible to state yet the number of victims. In the Bilbao Press this morning they were reported as "fortunately small," but it is feared that this was an understatement in order not to alarm the large refugee population of Bilbao. In the hospital of Josefina, which was one of the first places bombed, all the 42 wounded militiamen it sheltered were killed outright. In a street leading downhill from the Casa de Juntas I saw a place where 50 people, nearly all women and children, are said to have been trapped in an air raid refuge under a mass of burning wreckage. Many were killed in the fields, and altogether the deaths may run into hundreds. An elderly priest named Aronategui was killed by a bomb while rescuing children from a burning house.

The tactics of the bombers, which may be of interest to students of the new military science, were as follows.—First, small parties of aeroplanes threw heavy bombs and hand grenades all over the town, choosing areas after area in orderly fashion. Next came fighting machines which swooped low to machine-gun those who ran in panic from dugouts, some of which had already been penetrated by 1,000lb. bombs, which make a hole 25ft. deep. Many of these people were killed as they ran. A large herd of sheep being brought in to the market was also wiped out. The object of this move was apparently to drive the population underground again, for next as many as 12 bombers appeared at a time dropping heavy and incendiary bombs upon the ruins. The rhythm of this bombing of an open town was, therefore, a logical one: first, hand grenades and heavy bombs stampede the population, then machine-gunning to drive them below, next heavy and incendiary bombs to wreck the houses and burn them on top of their victims.

The only counter-measures the Basques could employ, for they do not possess sufficient aeroplanes to face the insurgent fleet, were those provided by the heroism of the Basque clergy. These blessed and prayed for the kneeling

crowds—Socialists, Anarchists, and Communists, as well as the declared faithful—in the crumbling dugouts.

When I entered Guernica after midnight houses were crashing on either side, and it was utterly impossible even for firemen to enter the centre of the town. The hospitals of Josefina and Convento de Santa Clara were glowing heaps of embers, all the churches except that of Santa Maria were destroyed, and the few houses which still stood were doomed. When I revisited Guernica this afternoon most of the town was still burning and new fires had broken out. About 30 dead were laid out in a ruined hospital.

A CALL TO BASQUES

The effect here of the bombardment of Guernica, the Basques' holy city, has been profound and has led President Aguirre to issue the following statement in this morning's Basque Press:—

"The German airman in the service of the Spanish rebels have bombarded Guernica, burning the historic town which is held in such veneration by all Basques. They have sought to wound us in the most sensitive of our patriotic sentiments, once more making it entirely clear what Euzkadi's may expect of those who do not hesitate to destroy us down to the very sanctuary which records the centuries of our liberty and our democracy."

"Before this outrage all we Basques must react with violence, swearing from the bottom of our hearts to defend the principles of our people with unshaken stubbornness and heroism if the case requires it. We cannot hide the gravity of the moment; but victory can never be won by the invader if, raising our spirits to heights of strength and determination, we steel ourselves to his defeat."

"The enemy has advanced in many parts elsewhere to be driven out of them afterwards. I do not hesitate to affirm that here the same thing will happen. May God's outrage be one spur more to do it with all speed."

FIGUR 3. George Steers berømte artikel om bombardementet af Guernica fra den 27. april 1937. Artiklen er ikke blot et vigtigt vidnesbyrd om et af de første systematiske luftbombardementer af beboede byområder i det 20. århundrede. Den er også blevet et symbol på værdien af en fri og uafhængig presse, idet Franco-Spanien og dets internationale allierede tidligt afviste det beskrevne hændelsesforløb som det pure opspind. Eksempelvis skrev den italienske avis *Corriere della Sera* den 4. maj samme år, at »Bombningen af byen Guernica har udelukkende fundet sted i baskerne, franskmændene og englændernes fantasi« (jf. Heiberg 2004 s. 90). Det fascistiske Italien var som bekendt allieret med Franco-Spanien ([commons.wikimedia.org/wiki/File:The_tragedy_of_Guernica_\(George_Steer\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_tragedy_of_Guernica_(George_Steer).jpg)).

i baskisk selvforståelse – var unik i omfang og ødelæggelse. I 2003 dokumenterede jeg, at den spanske østkyst lejlighedsvis blev udsat for systematiske og særdeles destruktive, såkaldte strategiske bombardementer (Heiberg 2004 s. 126-135). Den fremlagte dokumentation førte til, at en anden historiker senere kunne godtgøre rædslerne omkring et fuldstændigt overset tæppebombardement af en mindre by i Aragonien. Bombningen af Alcañiz omtales nu ofte i Spanien som det glemte bombardement eller det andet Guernica (Maldonado 2018). Også her er dødstallet omdiskuteret. Min egen forskning viser, at Guernica snarere var repræsentativ for den form for strategisk krigsførelse, som aksemagterne og Franco-Spanien ønskede at implementere, men også, at den ikke kunne gennemføres konsekvent af frygt for internationale repressalier (Heiberg 2004 s. 127-128).

Set i lyset af alle disse informationer fremstår Ginzburgs metafor om kilderne som en slags forvrængende spejl som indlysende rigtig. Det samme gør hans refleksioner over virkelighedsprincippet: Det kan med sikkerhed fastslås, at bombardementet af Guernica fandt sted, og at skaderne var omfattende. Vi kan også med sikkerhed afvise den udlægning, at baskerne selv satte ild til byen og dernæst lagde skylden på frankisterne, selv om dette var, hvad den officielle spanske udlægning hævdede i årtier.

Fake News er ikke et nyt fænomen, og historieviden-

skaben har som en af sine vigtigste opgaver at kunne skelne mellem modstridende oplysninger og sandsynlighøre, hvorfor nogle tolkninger må være mere korrekte end andre. Se – heri består det skønne i denne videnskab!

Litteratur

Bagge, Povl 1940/1978: »Om Historieforskningens videnskabelige karakter. Nogle bemærkninger i anledning af Kr. Erslevs skrift 'Historieskrivning'«, i: *Historisk Tidsskrift* 10. række bind V, København 1940. Genoptrykt i Erslev & Bagge 1978, s. 61-90.

Bagge, Povl 1980. »Dr. Leo Tandrup og Kr. Erslevs afhandling 'Historieskrivning'«, i: *Historisk Tidsskrift* bind 80, hæfte 2, s. 452-457.

Bernheim, Ernst 1889: *Lehrbuch der Historischen Methode*. Leipzig: Duncker & Humblot.

Clausen, H.P. 1963: *Hvad er historie*. København: Berlingske Forlag.

Droysen, Johan Gustav 1882: *Grundriss der Historik*. Leipzig: Veit & Co.

Erslev, Kristian 1892, *Grundsætninger for historisk Kildekritik*. København: Jacob Erslevs Forlag.

Erslev, Kristian 1911: *Historisk Teknik. Den historiske Undersøgelse fremstillet i sine Grundlinier*. København: Jacob Erslevs Forlag.

Erslev, Kristian 1911/1978: *Historieskrivning. Grundlinier til nogle kapitler af Historiens Theori. Festskrift udgivet af Kjøbenhavns Universitet i Anledning af Hans Majestæts Kongens Fødselsdag den 3. juni 1911*. København: Universitetsbogtrykkeriet 1911. Genoptrykt i Erslev & Bagge 1978, s. 7-60.

- Erslev, Kristian 1926: *Historisk Teknik. Den historiske Undersøgelse fremstillet i sine Grundlinier*. København: Gyldendal.
- Erslev, Kristian & Povl Bagge 1978: *Historieskrivning og Historieforskning. Afhandlinger af Kr. Erslev og Povl Bagge*. København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie.
- Ginzburg, Carlo 1999a: »Unus testis. Jødeudryddelsen og virkelighedsprincippet«, i: Carlo Ginzburg: *Spor. Om historie og historisk metode*. København: Museum Tusulanum Press, s. 152-167.
- Ginzburg, Carlo 1999b: »At prøve beviset. Dommeren og historikeren«, i: Carlo Ginzburg: *Spor. Om historie og historisk metode*. København: Museum Tusulanum Press, s. 168-179.
- Hansen, Mogens Herman 2017/2019: »Herodot«, i: *Den Store Danske*, Gyldendal. Hentet 26. november 2019 fra <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=90912>.
- Heiberg, Morten 2004: *Emperadores del Mediterráneo, Franco, Mussolini y la Guerra Civil Española*. Barcelona: Crítica.
- Heiberg, Morten & Manuel Ros Agudo 2006: *La trama oculta de la Guerra Civil. Los servicios secretos de Franco, 1936-1945*. Barcelona: Crítica.
- Jensen, Bernard Eric 2000: »In the footsteps of a father. The handling of a legacy in 20th-century Danish debates on method and theory«, i: F. Meyer & al. (red.): *Nordic Historiography in the 20th Century. Særnummer af Tid og Tanke*, nummer 5. Oslo: University of Oslo: Department of History, s. 280-303.
- Kershaw, Ian 2000: *Hitler, 1936-1945. Nemesis*. London: Allen Lane The Penguin Press.
- Maldonado, José María 2018: Alcañiz 1938. *El bombardeo olvidado*. Zaragoza: Prames.
- Munslow, Alun 1997: *Deconstructing History*. London: Taylor & Francis.
- Nissen, Henrik S. 1975: »Slutning fra virkelighed«, i: *Historisk Tidsskrift* bind 75, hæfte 1+2, s. 59-64.
- Nobelstiftelsen: »Theodor Mommsen, Biographical«. <https://www.nobelprize.org/prizes>.
- Olden-Jørgensen, Sebastian 2001a: *Til kilderne! Introduktion til historisk kildekritik*. København: Gad.
- Olden-Jørgensen, Sebastian 2001b: »Hvad er kildekritik? Et essay om arven fra Erslev og den sproglige vending«, i: *Historisk Tidsskrift* bind 101, hæfte 2, s. 59-76.
- Schüler-Springorum, Stefanie 2010: *La guerra. La legión Cóndor en la guerra civil Española 1936-1939*. Madrid: Alianza.

- Simonsen, Dorte Gert 2001: »Tegn og iagttagelse. At læse Erslev efter 'Den sproglige vending'«, i: *Historisk Tidsskrift* bind 101, hæfte 1, s. 146-180.
- Southworth, Herbert R. 1977: *Guernica! Guernica! a Study of Journalism, Diplomacy, Propaganda, and History*. Berkeley: University of California.
- Spang-Hanssen, Ebbe 1990: »Hvad er humanistisk videnskab, og hvorved adskiller den sig fra naturvidenskaben?«, i: Thor A. Bak og Erik Dal (red.): *Videnskabens Enhed -? Videnskabernes Selskabs symposium i anledning af dets protektor Hendes Majestæt Dronning Margrethe II's halvtredsårs fødselsdag 16. april 1990*. København: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab · Munksgaard 1990, s. 115-134.
- Steer, George 1937: »The tragedy of Guernica. Town destroyed in air-attack. Eye-witness account«, i: *The Times and New York Times*, Bilbao, April 27. Online: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_tragedy_of_Guernica_\(George_Steer\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_tragedy_of_Guernica_(George_Steer).jpg).
- White, Hayden 1973: *Metahistory, the Historical Imagination in Nineteenth-century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University.